

DOI: <http://doi.org/10.5281/zenodo.13385091>

Accepted: 01.09.2024

İktisadi Düşünce Tarihi Açısından Ziya Gökalp ve Milli İktisat Ziya Gökalp and National Economy in Terms of The History of Economic Thought

Zeynep GÜNAY

Balıkesir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü
zeynep.gunay@balikesir.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0290-5949

Özet

Bu makalede Ziya Gökalp'in hayatı ele alınarak yaşamış olduğu dönem içerisinde yazmış olduğu eserlerdeki milli iktisat teması ele alınmıştır. Kendisinden önce yaşayan fikir insanlarının iktisadi düşünce tarihi açısından Ziya Gökalp'e açmış oldukları yolda kendisinin hangi fikirleri öne sürdüğü hususuna değinilmiştir. Çağdaşı olmayan bireylerin aynı fikirleri savunmasına rağmen neden geniş kitlelere ulaşamadığına temas edilmiştir. İttihat ve Terakki cemiyetinin Ziya Gökalp üzerinde oluşturduğu fikir hürriyetinin neler olduğuna vurgu yapılmıştır. Ziya Gökalp'in milli iktisat fikrinin daha geniş kitlelerce kabul görmesinde etkili olan hem Doğu hem de Batı iktisadi düşünce tarihçilerinin mukayese etmesi olduğuna değinilmiştir. Yapmış olduğu bu sentezde nihai sonuç olarak Osmanlı coğrafyasında uygulama bulabilecek bir milli iktisat ekolü fikri ortaya atmıştır. Aynı zamanda kendisinden sonra gelecek olan fikir insanlarına da bu hususta ilham olmuştur. Ziya Gökalp hususi olarak iktisat makalelerini mecmuada yayınlarken fikirlerini geniş kitlelere duyurmuştur. Bunun yanı sıra sadece makale değil aynı zamanda şiirler üzerinden de ülkenin içinde bulunduğu iktisadi durumu izah etmiş çözüm olarak da devlet müdahalesinin gerekliliğine temas etmiştir. Bu bağlamda yaşadığı çağın önemli fikir insanlarından biri olması hasebiyle bu çalışmada bazı çalışmalarını üzerinden iktisadi anlamda korumacılık ve himaye kavramlarının yanı sıra iktisadi anlamda sermaye, girişimcilik ve özel mülkiyet gibi kavramlara da temas edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ziya Gökalp, Mili İktisat, İktisat Tarihi, İktisadi Düşünce Tarihi.

Abstract

In this article, Ziya Gökalp's life is discussed and the theme of national economy in the works he wrote during his time is discussed. It was mentioned which ideas he put forward

on the path that the intellectuals who lived before him paved the way for Ziya Gökalp in terms of the history of economic thought. It was touched upon why large masses could not be reached even though non-contemporary individuals defended the same ideas. Emphasis was placed on the freedom of thought that the Committee of Union and Progress established on Ziya Gökalp. It was mentioned that the comparison of both Eastern and Western historians of economic thought was effective in making Ziya Gökalp's idea of national economy accepted by the wider masses. As a final result of this synthesis, he put forward the idea of a school of national economics that could find application in the Ottoman geography. At the same time, he inspired the intellectuals who came after him in this regard. Ziya Gökalp made his ideas known to large audiences by publishing his economic articles in magazines. In addition, he explained the economic situation of the country not only through articles but also through poems, and touched upon the necessity of state intervention as a solution. In this context, as he was one of the important intellectuals of his age, in this study, concepts such as economic protectionism and patronage as well as economic concepts such as capital, entrepreneurship and private property were touched upon through some of his works.

Keywords: Ziya Gökalp, National Economics, History of Economics, History of Economic Thought.

1. GİRİŞ

1.1 Ziya Gökalp'in Hayatı

1580

23 Mart 1876 senesinde Diyarbakır'da dünyaya gelen Ziya Gökalp'in babası Vilayet Evrak Müdürlüğü'nde bulunan Tevfik Efendi olup annesi Diyarbakırlı Piriçizadeler'den Zeliha Hanım'dır. Ziya Gökalp ikamet ettikleri mahallede yer alan iki ayrı mektepte üç yıl eğitim aldıktan sonra Diyarbakır Askeri Rüştiyesi'nde eğitimine devam ederek mezun olmuştur. Akabinde almış olduğu özel eğitim ile birlikte Diyarbakır Mülki İdadisi'nin ikinci sınıfından eğitime devam etmiştir. Ancak dördüncü sınıfa geçtiği zaman idadi eğitiminin yedi yıla çıkarılması ile daha önce aldığı derslerin tekrar etmesi ihtimaline karşılık eğitimine İstanbul'da devam etme kararı almıştır. Fakat kendisinin İstanbul'a gitmesine aile büyükleri sıcak bakmamıştır. Gökalp yaşanan bu olumsuzluk ve diğer ruhsal problemler karşısında intihar teşebbüsünde bulunmuştur. Kısa bir süre sonra ise sağlığına kavuştuktan sonra aile büyüklerinin haberi olmadan İstanbul'a giderek ve Mülkiye Baytar Mekteb-i Âlisi'ne kaydolmuştur. Bu mektepte eğitim aldığı süre içinde katılmış olduğu izinsiz cemiyet toplantıları ve yasaklı yayınları okuma gerekçesi neticesinde hürriyeti kısıtlanmıştır. Kısa bir süre sonra serbest bırakılsa da yarıda bıraktığı eğitimine devam edememiştir (Okay, 1996:124-128).

Meşrutiyet ilan edildikten sonra geçmişten beri ilgi duyduğu ve İttihat ve Terakki'nin Diyarbakır'de şubesini kurmuştur. Aynı dönemlerde bölge müfettişi seçilmiştir. Akabinde aile üyelerini de alarak Selanik'e yerleşmiştir. Selanik İttihat ve Terakki Mekteb-i

Sultanisi'nde sosyoloji alanında dersler vermeye başlamıştır. Fakat yaşanan Balkan Savaşları hasebiyle İstanbul'a geri dönmek zorunda kalmıştır. 1912 yılında Meclis-i Mebusan seçimlerinde Ergani Madeni mebusu olarak seçilmiştir. Yaşanan I. Dünya Savaşı mağlubiyeti neticesinde İngilizler İstanbul'u işgal etmiştir. Bu süre zarfı içinde Gökalp'te tutuklanmıştır. Daha sonra katliam ve savaş gibi suçlardan dolayı bazı Osmanlı aydınları ile birlikte Limni Adası'na daha sonrada Malta'ya sürgün edilmiştir (Okay, 1996:124-128). Geç Osmanlı Devleti'nin son dönem fikir adamlarından biri olan Ziya Gökalp'in entelektüel tutumu yaşamış olduğu aile ortamı, gitmiş olduğu mektepler, farklı düşüncelere sahip hocalarından almış olduğu eğitim ve nihayetinde hem Batı hem de Doğu fikir dünyasında yapmış olduğu okumalar ile kendine geniş bir ilim mecrası aralamıştır.

Ziya Gökalp 1917 yılında Yeni Mecmua'da yayın hayatına başlamadan evvel 1914 senesinde Kızılelma isimli eseri yayınlanmıştır. 1918 senesinde Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak isimli eseri ile birlikte Yeni Hayat şiir kitabı yayımlanmıştır. Bu eserlerde Batılılaşma ve Türkçülük ifadelerini mukayese ederek aralarında bir ihtilafın olmadığını vurgulamıştır (Gökalp, 1983:5638-5640). Ziya Gökalp zihinsel anlamda düşünce dünyasını etkileyerek farklı dönemlere damga vurabilmiştir.

2. Ziya Gökalp'in İktisadi Fikirleri ve Eserleri

Gökalp, Osmanlı coğrafyasında İttihat ve Terakki cemiyetinde iktisadi düşüncesi her zaman milli iktisat çerçevesinde olmuştur. Bilhassa Osmanlı Devleti'nin sonlarına doğru ortaya atmış olduğu fikirler büyük ses getirmiştir. Bu bağlamda iktisadi fikirlerini kaleme aldığı ilk eserlerini "Diyarbakir" isimli gazetede neşredilmiştir. Bu gazete vilayetin resmi bir gazetesi olup haftalık olarak yayımlanmıştır. Ziya Gökalp'in bu gazetede yayımlamış olduğu yazılarda 1904 ile 1908 tarihleri arasındadır. Gökalp kaleme aldığı eserlerde; iktisadi düşüncesi ve görüşlerini izah ederken Türk-İslam toplumunu esas alarak bir iktisadi çerçeve oluşturmuştur. Bu iktisadi fikirlerin temelinde bireysel zenginliğe karşı çıkmasıdır. Bu anlamda servetin toplumsal bir karşılığının olması gerekliliğine temas eder. Aynı zamanda Türk-İslam kültürü çerçevesinde özel mülkiyetinde olması gerektiğine inanır. Ziya Gökalp ne sosyalizm nede kapitalizmden yanadır. Kendisi bir alternatif olan kapitalizmin içinde olmadığı milli ekonomiyi önermektedir. Bu minvalde toplumsal kaosa sebebiyet veren sınıfsal çatışmalarında son bulacağına temas etmektedir (Türkdoğan, 2015:287). Genel olarak analiz edildiğinde Gökalp'in iktisadi fikirlerinin dayanağı Fransız solidarizmi ve Friedrich List'in milli iktisat ekolüne dayanmaktadır. Aynı zamanda Gökalp, Emile Durkheim'in sosyolojik bakış açısından da etkilenmiştir. Gökalp'in Fransız solidarizmi benimsemesinin arka perdesinde yatan isim Durkheim sosyolojisidir. Fransız solidarizminde toplum birbiri ile ilintili bir bütündür. Hatta bu bütünlük bir dayanışma oluşturmaktadır. Dayanışma ifadesi Durkheim'in sosyolojisinde önemli bir ifadedir. Bu ifadenin temel amacı eşitliği sağlayarak oluşması muhtemelen olan sınıflar arası kaos ortamının önünü kesmektir. Bu sebeple Ziya Gökalp solidarist bir zihin anlayışı ile sınıfsal statüleri ortadan kaldırarak bireylerin meslek kazanabilmesine yönelik çalışmaları tesis

etmeyi amaç edinmiştir. Bu yaklaşım ile birlikte eşit istihdam alanları oluşturulmaktadır. Solidarist fikir dünyasının öne sürmüş olduğu anlayış, aynı meslek grubuna dahil olan bireyleri bir arada bulundurur. Bu tutum iş bölümünün ve işte uzmanlaşmanın da gelişmesine olanak tanır. Bu bağlamda Ziya Gökalp iş bölümü konusuna ve işte ihtisaslaşmaya önem verdiği anlaşılmaktadır (Sağlam, 2004:75-76). Gökalp Osmanlı ticari hayatını Müslüman-Türk bireylerin icra etmesi gerektiğine inanmaktadır. Gökalp, Türklerin özellikle asker ve memur olmalarının yanı sıra ticaret hayatında ve sanayi alanları ile meşgul olmaları Osmanlı ekonomisinin kalkınmasında etkili olacağına vurgu yapmaktadır. Gökalp'in iktisadi düşüncesine göre iş bölümü kavramı ve iktisadi anlamda ticarete Türk Müslüman bireylerin girişimleri ile birlikte Osmanlı Devleti'nde milli iktisat kavramı kuvvetlenecektir (Toprak, 1982:33). İttihat ve Terakki cemiyetinin ilk dönemlerinde liberal dış ticaret politikaları uygulanmıştır. Bu dönemlerde sanayiden ziyade ziraate ağırlık verilmiştir. Bu dönemde önemli bir basın yayın kuruluşu olan Ulum-i İçtimaiye ve İktisadiye Mecmuası liberal iktisat politikasını savunmuş ve bu düşüncesini de toplumun her kesimine yaymıştır. Bu algıyı kırabilmek adına Gökalp, İktisat dergisinin temellerinin atılmasına ve İktisadiyat Mecmuası'nın basılmasına yönelik çalışmalar yapmıştır. Nihayetinde İktisadiyat mecmuasında ekonomiye müdahalenin yapılmasına yönelik olarak yazılan makaleler yer almıştır (Sağlam, 2004:78). Bunun yanı sıra Gökalp'in iktisadi zihin yapısını etkileyen bir diğer isim Alman iktisatçı Friedrich List'tir. Osmanlı Dönemi'nin son dönemlerinde yaşamış milliyetçi bir aydın olan Gökalp kaleme aldığı birçok makalesinde milli iktisata değinmiştir. Milli iktisat kavramının idrak edilip uygulanabilmesini ise tamamen devletin tekeline bırakmıştır. Milli iktisadi ilmi bir ekol olarak kabul etmektedir.

“...Filhakika, Türkçülüğün nihayetlerine doğru Millî İktisat mefkûresi doğdu. Fakat, bu nazariyeyi ortaya atanlar ne iktisatçılar, ne de ticaretle uğraşanlardı. Millîyetin millî hukuk, millî ahlak, millî terbiye, hatta millî felsefe gibi muhtelif tecellilerini arayan harsçı Türkçülerdi. Millî İktisat da Türklerde iptida bi-menfaat bir mefkûre suretinde doğdu ve sırf nazarı olarak memleketimizin iktisadî şeniyetini yani ziraatimizin, sanayimizin, ticaretimizin muhtelif sahalarında cari bulunan hukuki rejimlerle teknik şekilleri aramaya başladı. Millî iktisadiyatımız ancak iktisadî şeniyetimizi tetkik ettikten sonradır ki iktisadî hadiselerimizden normal ve marazi olanlarını tefrik edebilecek ve ancak o zaman, iktisadî hastalıklarımızın tedavisi için rapor yahut reçete verebilecekti. Fakat, maatesadüf, Cihan Harbi, nazari tetkikleri durdurarak, muhtelif tarzlarda ameli tatbiklerin zuhura gelmesine sebep oldu. Millî İktisadiyat, ticari bir spekülasyon vasıtası değil, ilmi bir mekteptir. Almanya'da bu mektebin müessisi Frederik List'tir. Durkheim List'in Millî İktisat hakkındaki eserine, objektif usulde yazılmış, şeniyete müstenit ilk iktisadiyat kitabı budur,

diyor. Fakat, bu millî iktisadiyat ilmi, her yerde millî mefkûreden evvel değil sonra doğar...” (Gökalp, 2019: 78).

XIX. yüzyılda sanayileşmenin artması ile birlikte Batı ülkelerinde yaşanan gelişmeler, Ziya Gökalp’in milli iktisat fikrini savunmasında etkili olmuştur. XIX. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa coğrafyasında ortaya çıkan milli devlet olma hususundaki kültürel tartışmalar imparatorlukların yıkılmasına ve milli devletlerin kurulmasına olanak tanımıştır. Avrupa’da yaşanan bu olayların tezahürü olarak XX. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu’nda zihinsel anlamda bir yenileşmeye sebebiyet vermiştir. Osmanlı İmparatorluğu milli devlet anlayışını benimsemek için bir dizi yeniliklere imza atmaya başlamıştır. Özellikle 1914 ve 1918 yıllarında İttihat ve Terakki yönetiminin uygulamış olduğu iktisadi politikaların temelinde Ziya Gökalp’in milli iktisat zihniyeti yer almaktadır (Vayni, 2012:37). “...*Bir camia olarak Türkleri bir araya getirecek ve Türk harsının teşekkülünü temin edecek âmillerden biri de millî iktisattır...*” İttihat ve Terakki’nin en önemli fikir insanlarından biri olan Ziya Gökalp’in kabul etmiş olduğu milli iktisat ekolü, sadece ekonomik kalkınma ve sanayileşmenin ivme kazanmasına yönelik değil aynı zamanda devleti millileştirmenin önemli bir aşaması olarak görmektedir (Gökalp, 1981:76).

Milli iktisat ekolünün sembolü olan Ziya Gökalp, I. Dünya Savaşı’ndan dolayı ağır bir hezimete uğranılsa da yazılarına ara vermemiş, Yeni Mecmua’da yazmaya devam etmiştir. Gökalp, Milli iktisat anlayışının tezahürü olan “Para ve Tesanüt” isimli makalesiyle solidarizm vurgusu yapmıştır. Birikimini ecnebi bankalarında tutan veya ecnebi eshamlarından satın alan bireyleri “gafil” olarak görmektedir.

1583

“...Beni müşkül bir evkide bırakan yalnız bir içtimai müessesese kalmıştı; o da, “para” namını verdiğimiz o afacan şeydi. Filhakika paranın milli bir tesanüte hadim olmadığını bilakis milli tesanüte muzır cazibelere kapıldığını görüyordum. Memleketimizde nakit halinde serveti olanlar paralarını ya ecnebi bir şirketlerle ecnebi bankalara yatırıyor yahut ecnebi bir devletin istikraz eshamından satın alıyorlardı. “Ecnebi” kelimesinin manası yarın bize düşman olması muhtemel bulunan yabancı bir kuvvet demektir. Ecnebi bir sandığa parasını yerleştiren bir adam, müstakbel bir düşmanı kendi vatani aleyhine teslih eden bir gafil hükmündedir. Mesela, hangi bir kimse vaktiyle, parasını Rus, Fransız, İngiliz istikraz eshamından birine yatırırsa bu cihan harbinde, parasının kendi vatanına hıyanet ettiğini mutlaka hissetmiştir (Gökalp, 1918: 282-283).

Yeni Mecmua dergisinin 41. sayısında yayınlanan “Para ve Tesanüt” makalesinin yanı sıra yine aynı dergide yayınlanan “İktisadi Vatanperverlik” adlı yazısında Manchester iktisadi olarak nitelendirmiş olduğu klasik iktisat kavramının Türk mekteplerinde öğretilmesini tenkit etmiştir (Günsoy, 1982: 360). Klasik iktisadi kozmopolit olarak nitelendiren Gökalp, bu iktisadi fikrin İngiltere gibi yalnızca sanayileşmiş ülkeler için uygulanabilirliğinin

olduğunu savunmaktadır. Hatta bu anlamda Gökalp, Alman F. List ve Amerikalı J. Ray'ın kendi ülkeleri için milli iktisat oluşturduğunu da ifade etmektedir. Bu sebeple Gökalp, Osmanlı İmparatorluğu'nun klasik iktisat etkisinden kurtulmalıdır inancını benimsemiştir (Gökalp, 2018:341).

“Bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler! Mütearifesine istinat eden böyle resmi bir ilim varken, nasıl olur da iktisadi vicdanın vatanperverliğinden bahsedilebilir?...Yalnız zavallı bizler, İngiliz iktisadiyatının bir firiftesi (aldatılmışı) olarak kaldık. Nasıl ki ahlâkta, hukukta, bediiyatta da hâlâ mukallitlikten, milliyetsizlikten kurtulamadık. Mamefih, mekteplerimizin iktisatta kozmpolit kalmasına rağmen, amelî hayatta iktisadi vatanperverliğin bazı izleri mevcuttu....” (Gökalp, 1918: 282-283).

Ziya Gökalp'in iktisadi fikrine göre klasik iktisat anlayışına hakim olan İngiltere, sanayileşmesi hasebiyle ticari faaliyetlerinde dışa açılmasında bir problem görmemiş ve böylelikle milli bir iktisadi yapıya sahip olabilmıştır (Toprak, 1982:25).

Kapitülasyonların mevcudiyeti ülke içinde uygulanacak olan başarılı bir iktisat politikasının önünde sorun teşkil ettiğini ifade eden Gökalp, milli sanayinin oluşturulması için gümrük tarifelerinin d'artırılmasını savunmaktadır. Böylelikle iktisadi anlamda korumacılığın uygulanmasının söz konusu olacağına dikkat çekmektedir (Berkes, 1959:45, Günsoy, 1982:360).

Osmanlı Devleti'nde iktisadi gelişim sorununa temas eden Gökalp, Bücher'in üç aşamalı gelişim modelini esas alarak soruna yanıt aramaya çalışmıştır. Bücher'in üç aşamalı teorisi olan; aile ekonomisi, şehir ekonomisi ve milli iktisadı, Osmanlı iktisadı yapısının güçlenebilmesi için uyarlanması gerektiğini savunmuştur. Gökalp'e göre milli iktisadın da iki ayrı evresi bulunmaktaydı. İlk aşamada, ülke iktisadi anlamda kendi kendine yeterli bir aşamaya gelmeli ardından ikinci evrede de sosyal devletin bir an evvel kurulmasına yöneliktir. Bu evrelerin nihai amacı esasında sermaye birikim süreci ile birlikte adil bir servet dağılımını gösteren bir yapılanmadır (Toprak, 1982:32).

İttihat ve Terakki'nin en önemli fikir insanlarından olan Prens Sebahattin'in benimsemiş olduğu liberal ekonomi politikasına da karşı çıkan Gökalp, J.Ray'ın ve F.List'in milli iktisat anlayışına dayanan müdahaleci ekonomi politikasını savunmaktadır. Bu hususta özellikle O.V. Bismarck döneminde uygulama imkanı bulunan milli iktisat politikasının başarısına dikkat çeken Gökalp, modern bir devletin yalnızca büyük sanayiye sahip ülkeler ve güçlü ülkeler tarafından oluşturulabileceğine vurgu yapmaktadır. Gökalp, liberal bir ekonomik sistemin varlığı gelişmiş ülkelerin çıkarlarına hizmet ettiğini iddia etmektedir (Baloğlu, 2006:35).

Marksizim ve Liberalizm gibi iktisadi fikirlere karşı olan Ziya Gökalp, Karl Marx'ın fikirlerini çok keskin bir şekilde reddederek tenkit etmiştir. Ziya Gökalp Marx'ın teorisi

olan iktisat toplumların tek belirleyici unsurudur tezini eleştirir. Bu bağlamda Gökalp'in, Durkheim'in iktisadi hususlar ile toplumsal hususlar arasında interaktif bir etkileşim olduğu tezine daha yatkın bir zihinsel düşünce yapısı vardır. Klasik iktisat düşüncesinin teorilerine olumlu bakmayan Gökalp klasik iktisadın kurucularından olan Adam Smith'i de eleştirmektedir. Bu anlamda Ziya Gökalp'in iktisadi fikir dünyasına ışık tutan isimlerden birinin Friedrich List olduğu varsayımını söylemek yanlış olmaz. Ziya Gökalp birçok makalesinde milli iktisat vurgusu yaparak tarımdan sanayiye geçiş yapılmasının önemine dikkat çekmektedir.

Türk milliyetçiliğinin en önemli temsilcilerinden sayılan Ziya Gökalp'in iktisadi konular hakkında makaleler yazıp fikir yürütmesi bir ekonomistin konuyu ele almasından daha farklıdır. İktisadi konuların, siyasi, içtimai, tarih, edebiyat ve sosyoloji gibi konular ile ilintili olduğunu ifade ederek, iktisadi olgulara diğer bilimlere kadar değer verilmesi gerekliliğini savunmaktadır. Buradaki asıl amaç Türklerin ihtiyaçlarına göre oluşturulması gereken bir iktisadi çerçevedir. Bu hususta Niyazi Berkes'te Ziya Gökalp'i şu şekilde yorumlamıştır ; *“Türk toplumunun içinden çıkılmaz hale gelen meseleleri üzerinde onun kadar kafa yoran, onun kadar ciddi ve namuslu bir düşünür bulunmamıştır.”* (Berkes, 2002:88). Gökalp'in iktisadi fikirlerini yazmaya başladığı dönemde Osmanlı coğrafyasında da yoğun fikir tartışmalarının yaşandığı zamandır. Her ne kadar milli iktisat vurgusunu her fırsatta ön plana çıkartsa da esasında milli iktisat ekolünün tam olarak Gökalp ile başlamadığını ifade etmek gerekir. Zira, Hilmi Ziyâ Ülken Gökalp'ten önce Osmanlı ülkesinde devletçilik ve himayecilik fikirlerini Ohannes Paşa ve Cavit Bey'in savunduğunu söylemektedir (Ülken, 2018:482).

XIX. yüzyılda Osmanlı'nın içinde bulunduğu içtimai ve siyasi sebeplerden ötürü fikir alanında ihtilafli düşünceler söz konusu olmuştur. Bu sebeple de iktisadi anlamda da bazı görüşler bu dönemde ortaya atılmıştır. İktisadi olayların açıklanmasında da birbirine aykırı düşünceler ortaya atılmıştır. Örneğin; liberalizm, hürriyetçilik kavramlarının yanı sıra himayecilik, devlet müdahalesi gibi kavramlar iktisadi düşünce dünyasında yer bulmuştur. XIX. Yüzyılda devletin uygulamış olduğu politikalar çerçevesinde ve izlediği iktisadi ve sosyal faaliyetler kapsamında sosyalizm ve komünizm düşünceleri Osmanlı coğrafyasında uygulanmamıştır. Ziya Gökalp'in iktisadi anlamda ileri sürdüğü devletçilik ve himaye fikri esasında kendisinden önce bu fikirleri savunan Akyiğitzade Musa Bey, Namık Kemal, Ahmet Mithat Efendi ve Mehmet Şerif Efendi'den etkilenecek şekilde şekillenmiş olabileceği ihtimali de söz konusudur (Sağlam, 2004:68).

Akyiğitzade Musa Bey *“İktisat Yahut İlm-i Servet, Azadeği Ticâret ve Usûl-ü Himâye, İlm-i Servet veyahut İlm-i İktisat”* eserlerinde korumacılık ve himaye fikirlerini ele almıştır. Bu bağlamda bu alanın ilk temsilcilerinden sayılsa da Osmanlı coğrafyasında liberal ekonomi politikalarının hakim olduğu bir döneme denk gelmesi hasebiyle fikirleri yaygınlaşmamıştır. İttihat ve Terakki cemiyeti mensuplarından Ziya Gökalp döneminde himayecilik, milli iktisat ve yerli sanayinin kurulması fikri tekrar canlanarak hayat

bulmuştur (Ülken, 2016:101-103) Yerli ve milli sanayi hamlesinin gelişmesine ön ayak olan isimde kuşkusuz Mehmet Şerif Efendi'dir. Mülkiye Mektebi'nde ekonomi politik dersi veren Şerif Efendi Osmanlı başkenti İstanbul'da yayınlanan 1860 ile 1866 yıllarında yayımlanan ilk özel gazete mahiyetinde olan Tercüman-ı Ahval'de yayımlanan "Sanayii ve Ziraat'ten Hangisinin Hakkımızda Hayırlı Olduğuna Dairdir" başlıklı çalışmada yerli ve milli sanayileşmenin ehemmiyetinden bahsetmiştir. Bu hususta özellikle Avrupa sanayisine hiçbir zaman ulaşamayacağımızı iddia eden düşünürleri eleştirerek Osmanlı coğrafyasında ilk sanayileşme fikrini ortaya atıp gelişmesine de destek vermiştir (Sayar, 2013:203-312). Nihayetinde Gökalp'in içinde bulunduğu dönemden mütevellit milli ve yerli sanayi fikri daha da yaygın hale gelmiştir.

Ziya Gökalp'in iktisadi fikirleri esasında kendisinden önceki dönemlerde fikrini beyan etmiş ancak uygulamada pek imkan bulunamamış kişilerin mirasıdır. Savunduğu Türk milliyetçiliği fikri ile ilk eserleri olan milli iktisada yönelik çalışmaları birer kaynak niteliğindedir. Yapmış olduğu çalışmalar öncelikli olarak dil, tarih ve kültür alanları olsa da nihayetinde milli iktisat düşüncesinin gelişmesi için iktisadi fikirlerini ortaya koyan çeşitli eserler kaleme almıştır. Ülkenin içinde bulunduğu ekonomik çerçeveden belirlendikten sonra milli iktisat fikrine ağırlık verilmesi gerekliliğini ifade etmektedir. Hatta I. Dünya Savaşı'nda yaşanan olumsuz durumun kritiği yapılmadan milli iktisat düşüncesine sadece uygulama açısından yanaşılması teorik kısmın göz ardı edilmesi milli iktisadın yalnızca pratik bir usul olarak algılanmasına sebebiyet vermiştir (Gökalp, 2004 : 79-80).

1586

Gökalp 1904 yılında neşredilen Diyarbekir mecmuasında "Kışla Meydanı"adlı makalesinde yerel sanayi ve milli ekonomiye yönelik görüşlerini şu şekilde ifade etmiştir;

"Cirid ve koşunun büyük bir faydası da, memleketimizin vesâit-i servetinden biri bulunmasıdır. Her sene Irak'tan gelen at tâcirleri, Hindistan'a külliyetli aygırlar götürüyor. Bir memleketin üss-ül-esbâb-ı umranı, ihrâcat-ı ticâriyyesi olduğundan, mer'âsı mebzul (bol, fazlasıyla çok), hububatı ucuz, ensali (soyları, nesilleri) teksir (çoğaltma) edilecek necip kısra ve fahilleri kesretli olan bu diyarda at yetiştirmek hîrfeti, fenn-i mevâşî ve ilm-i eşkâle tevfiik edilecek olur ise azîm bir menba-i servet temin edilmiş olur." (Gökalp, 1976: 9-10)

Ziya Gökalp yine aynı mecmuanın bir başka sayısında iktisadi görüş ve düşüncelerini yansıtan *Muhasebe-i İktisadiyye- Dişten Artmaz, İştten Artar* başlıklı bir yazısıdır. Zenginliğin ölçüsünün yalnızca tasarruf olmadığını aynı zamanda üretime dayalı bir modelin benimsenmiş olduğunu vurgulamaktadır.

"...Hülâsa zengin memleketlerin servet ü umranını husule getiren, makinelerle şirketlerdir. Bu vasitalardan bizim de istifadeye çalışmamız derece-i vücûbdadır. Fakat bu babda Hükümet-i Seniyye'nin de bir teşebbüsü lazımdır. O da Ziraat Bankası tarafından merkez-i vilâyette ziraat ve sanâyi

makinaleri için bir depo tesisi ve burada dâimî surette bir makinistin bulundurulmasıdır. Bu mağazada herkes taksit suretiyle istediği makineyi alabilir. Makineler bozulursa meccanen tamirine delâlet edeceğinden, suret-i istimali de ziraat muallimi tarafından gösterileceğinden, hiçbir güçlük kalmaz...” (Gökâl, 1976: 23-25).

Servetin kaynağını artıracak faktörlerin başında seri üretimin geldiğine dikkat çekerek bunu makineleşmek ve hatta şirketleşmek olduğunu vurgulamaktadır. Bu bağlamda da bireylerin makine üretimine geçebilmesi ve şirketleşebilmesini topyekun devletin destek ve yardımıyla olması gerektiğine inanmaktadır.

Ticaret ve Yeni Ticaret Odası isimli makalesinde de iktisadi fikirlerini dile getiren Gökâl ; ticari faaliyetlerin çeşitleri ve tüccar sınıfının vazifelerinin neler olduğu konusuna temas etmiştir. Bunun yanı sıra tüm Dünya ticareti için önemli bir hacme sahip olan ulaşımın ehemmiyetine değinmektedir (Gökâl, 1976, 27-32). *Ticaret-El- Kâsib* eserinde o dönemin iktisadi terminolojisi ile iktisat konusunu işlemiştir. Makale başlığının çıkış noktası hadis-i şeriftir. Kazanan insan, Allah’ın dostudur anlamına gelen “*El kâsibü habib-ullâh*” hadisinden yola çıkarak tüketim ve sermaye gibi bazı iktisadi terimleri açıklamıştır :

“...İnsanın yeniden hiçbir şey vücuda getiremeyeceğini biliriz. Fakat sa’y ü amel ile, eşyaya nâfiyyet hassaları verebiliriz. İlm-i iktisatta bahsolunan sa’y ü amelden sonra sermâye de en mühim mesâıldendir. Sermâye, yeniden servet husule getiren bir kısım-ı servettir. Sermâye, hayat-i beşerin lâzme-i tekemmülüdür. Sermâyesiz hiçbir şey istikmâl ve teksir edilemez. İstihsal olunan mevaddın kâmilten sarf ü istihlâk olunduğu farz olunursa yani bundan teşebbüsât-i âtiye için bir kısım ifraz edilmemiş olsa, insanlar daima hal-i iptidâideki ihtiyacat ile muhat bulunurdu... Bu iki rükn-i iktisâdîden sonra mübâdele gelir ki ihrâcat ü ithâlat ile de tabir edebiliriz...” (Gökâl, 1976:33-34)

1587

Ziya Gökâl’in mecmuada dile getirmiş olduğu birçok iktisadi fikir daha sonraki yıllarda ortaya atılmış olan tesanüt ilkesinin çerçevesini de oluşturmaktadır. XIX. yüzyılda ele alınan birçok farklı milli iktisat fikirlerinde yer alan fayda ve servet ifadeleri Gökâl içinde aynı pencereden bakılmasına sebebiyet vermiştir.

Ziya Gökâl iktisat alanına sadece bağımsız makalelerinde yer vermemiştir. Aynı zamanda şiirlerinde de iktisadi meselelere temas etmiştir. Örneğin Diyarbakır mecmuasında kaleme aldığı *Zekat* isimli manzumesinde de değinmiştir (Gökâl, 2013: 91). Şiirde sosyal servet, sermaye, üretim biçimi, mülkiyet hakları ve tesanüt gibi kavramlara değinmektedir.

Gökâl’e göre bir ülkenin gelişmişliğini gösteren en önemli parametre o ülkenin sanayi alanındaki gelişmişlik seviyesidir. Bir diğer gösterge ise devletin iktisadi hayatta olma zorunluluğudur. Bu bir anlamda bireysel girişimcilikten ziyade devlet desteğiyle

oluşturulan sanayi hamlesini ifade etmektedir. Gökalp, devletin bir müteşebbis gibi davranması gerekliliği üzerine durarak bunun bir plan ve programa göre belirlenmesi gerekliliğini düşünmektedir. Bu teşebbüs fikri devletin kendi memurları ile gerçekleştirebileceği gibi özel bir müteşebbise de verilerek sanayileşme hamlesinin gerçekleştirilebileceğini ifade eder. İkinci seçenek zaten Osmanlı coğrafyasında imtiyaz usulü olarak bilinen ve uygulanan bir yöntemdir. Bir diğer alternatif yöntem ise hem devlet memurları hem de özel müteşebbisler tarafından aynı anda uygulanarak elde edilecek olan mevcut net kârın her iki grup tarafından bölünmesine yöneliktir. Son yöntem olarak ise bahsettiği program yine Osmanlı topraklarında sıklıkla uygulanan iltizam sistemidir. Vergilerin toplanma yönteminde başvuru yöntemlerinden biri olan iltizam sistemini Gökalp tenkit etmiştir. Vergilerin bizatihi devlet eliyle toplanması gerekliliğine temas etmiş aksi taktirde bütçelerin açık vermesi ihtimalinden söz etmektedir (Gökalp, 2010:76). Bahsi geçen bu yöntemlerden birinin uygulanması iktisadi anlamda bir devrim oluşturacaktır. Ancak bu devrimin ivedili bir şekilde yapılabilmesi için sermayedar sınıfa ihtiyaç duyulduğunun altını çizerek, eksik olan bu yönün Avrupalı sermayedarlar ile tamamlanmaması gerektiğini vurgular. Aksi taktire milli bir iktisat hamlesinden bahsedilmesi mümkün değildir. Lakin dönem itibariyle ülkenin içinde bulunmuş olduğu sosyal, siyasi ve ekonomik faktörler de göz önüne alındığında yerli bir sermaye sınıfından da bahsetmek mümkün olmayacaktır. İşte bu noktada devlet eliyle bir girişimciliğin zaruri olduğuna dikkat çekmektedir.

SONUÇ

Ziya Gökalp'in iktisadi fikir dünyasına ait olan bazı görüşlerine yer verdiğimiz bu çalışmada özellikle ülkenin millileşmesine ve kalkınmasına yönelik olan görüş ve düşüncelerine yer verilmiştir. Dönemin şartları da ele alınarak incelenen bu çalışmada o zamanın iktisadi fikir dünyasına ışık tutulmasına yönelik olarak benimsediği ve yaygınlaştırdığı fikirleri ele alınmıştır. Esasında XIX. yüzyılda ve XX. yüzyılda ele alınan bu fikirler XXI. yüzyılda da tartışılmaya devam edilmektedir. Bu bağlamda henüz cumhuriyetin erken dönemlerinde ifade edilen iktisadi fikirlerin hala daha güncel mesele olması Ziya Gökalp'in iktisadi düşünce tarihi açısından milli iktisat çerçevesinde önemli bir şahsiyet olduğunu göstermektedir.

Fransız solidarizmi ve Alman Tarihçi ekolünden etkilenecek Türkçülük ideolojisine vurgu yapması onu diğer iktisadi düşünürlerden ayırt etmektedir. Aynı zamanda iktisadın diğer bilimlerle olan ilintisine dikkat çekerek özellikle Durheim'in iş bölümü ve F. List'in milli iktisat fikirlerini bir çatı altında toplayarak milli bir iktisat fikri oluşturması onu diğer düşünürlerden ayırt etmektedir. Tüm bu düşüncelerini rahat bir şekilde ifa etmesi ve uygulatabilmesi kuşkusuz ki yaşadığı dönemde İttihat ve Terakki cemiyetinin var olmasına bağlıdır. Türk milliyetçiliğinden iktisadi düşünce tarihine katkısı oldukça fazla olan Gökalp, kendisinden sonraki isimlere de ön ayak olmuştur. Bu bağlamda farklı bir çalışma konusu olabilecek Ömer Seyfettin, Ahmet Ağaoğlu, Hüseyin Nihal Atsız gibi düşünürlerin

milli iktisat üzerine yapmış oldukları çalışmalar ele alınabilir. Ziya Gökalp'in özellikle I. Dünya Savaşı sonrası iktisadi anlamda bir başarı sağlanamaması hususunu siyasi istikrarsızlığa bağlayarak sadece uygulamalı olarak değil teoriğin ve pratiğin bir arada yürütülememesine bağlamaktadır. Ziya Gökalp liberalizm ve sosyalizmi milliyetçi kimliği ile karşı çıkar. Zaten birçok eserinde bu iki düşüncenin Osmanlı coğrafyasına neden uymadığını da izah etmektedir. Ziya Gökalp'i önemli bir fikir insanı yapmanın altında yatan sebeplerden biri yapmış olduğu çalışmalarda yalnızca kendi bulunduğu coğrafyadaki fikirleri mukayese etmemiş olmasıdır. Bu hususta Durkheim ve List gibi isimlere atıfta bulunması önemli bir husustur.

Genel olarak bir değerlendirme yapıldığı zaman, Gökalp'in milli iktisat fikri meselesi devletin müdahalesinin gerekliliği, sermaye ve mülkiyet arasında ilişki, ve iktisadi ahlâk ilkelerinin bir arada bulundurarak Türk millileştirilmesinin milli iktisat vurgusu üzerinden nasıl yapılabileceği konusu üzerinde çalışmıştır. Bu hususta yerli üretimin gerçekleştirilebilmesi için devlet desteğine ihtiyaç duyulduğuna dikkat çekmektedir. Çünkü yeterli sermaye ve iş gücü piyasasının kıt olması bireysel girişimciliğin olmamasına sebep verecektir. Bu durumda iktisadi anlamda bir kalkınma sağlanacaksa şayet öncelikli olarak devletin bir desteğinin olması gerektiğine vurgu yapmaktadır.

KAYNAKÇA

1589

- Baloğlu, B. (2006). Ziya Gökalp'in İktisat Görüşleri ve Günümüz İktisadi Değerler Sistemi Bakımından Önemi. *İstanbul University Journal of Sociology*, 3(13), 29 - 45.
- Berkes, N. (1959). *Turkish Nationalism And Western Civilization - Selected Essays Of Ziya Gökalp*. New York: Columbia University.
- Berkes, N. (2002). *Baticılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler*, 2. Basım, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Gökalp, Z. (1981). *Makaleler VIII*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Gökalp, Z. (2018). *Yeni Mecmua Yazıları*. İstanbul: Ötüken.
- Gökalp, Z. (2019). *Türkçülüğün Esasları*. Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Gökalp, Z. (2004). *Türkçülüğün Esasları*, 5. Baskı, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Gökalp, Z. (1976). *Makaleler 1 (Diyarbakir, Peyman, Volkan Gazetelerindeki Makaleleri)*, Şevket Beysanoğlu (hzl.), İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- Gökalp, Z. (2010). *Fırka Nedir?*. İstanbul: Bilge oğuz Yayınları.
- Gökalp, Z. (2013). *Son Şiirler*, İstanbul: Toker Yayınları.

- Günsoy, R. (1982). Ziya Gökalp'in İktisadî Görüşleri. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi: Prof. Tayyib Gökbilgin Hatıra Sayısı, 1(12), 355-366.
- Okay, M. O. (1996). Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi, 14, 124-128.
- Sağlam, S. (2004). Ziya Gökalp'te Solidarizm ve Milli İktisat. Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları, 1(1), 67 - 84.
- Sayar, A. G. (2013). Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması, 5. Basım, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Toprak, Z. (1982). Türkiye’de “Milli İktisat” (1908-1918). Ankara: Yurt Yayınları.
- Türkdoğan, O. (2015). Türk Sanayi Toplumu. İstanbul: Çizgi Kitabevi.
- Ülken, H. Z. (2016). Millet ve Tarih Şuuru, 3. Basım, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ülken, H. Z. (2018). Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi, 14. Basım, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Vayni, C. (2012). Ziya Gökalp'in İktisadi Görüşleri. Sosyoloji Konferansları, 1(46), 35-43.
- Yeni Mecmua, (1918), “Ziya Gökalp”, (41), 25 Nisan 1918, 282-283.
- Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi, (1983), “Ziya Gökalp”, İstanbul, Anadolu Yayıncılık, 10, 5638-5640.